
ÉLET-TUDOMÁNY-TÖRTÉNET: ESZMÉK, TUDÁS, TUDOMÁNY

Carl Gustav Carus betegségfogalmának természetfilozófiai háttere

Nature philosophical background of Carus' sickness concept

Gurka Dezső PhD
Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar
gurka.dezso@gmail.com

Initially submitted October 10, 2016; accepted for publication November 1, 2016

Abstract

A typical contradiction often appears in the interpretations of Carl Gustav Carus' works covering a wide range of scientific and artistic areas: while some of his thoughts are regarded as a prefiguration of up-to-date scientific theories, the others are placed in the circle of irrational speculations. This dichotomy mostly arises when his biological, medicinal or aesthetical works, and that period of scientific development in general when philosophy had not yet been separated from nature sciences, are judged in the aspects of disciplines being detached from each other by wider and wider borders beginning from the age of positivism. Due to the reception of Schelling's nature philosophy some coherence can be observed in Carus' oeuvre mostly described before as divergent by retrospective approaches. While the views of his zootomical, comparative anatomical and frenological writings were shaped by Goethe's metamorphosis theory, biological considerations in his writing *Zwölf Briefe über das Erdleben* (1831) were influenced by Schelling's concept of organism (set forth in his work *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*). The connection between Carus' medical and psychological ideas was established by the "sickness concept" which was stressed and disseminated first by Schelling's works published between 1804 and 1809. While sickness was regarded by Schelling, who integrated the elements of Brown's method in his philosophy, as a sort of asymmetry or an upset in the balance of the organism, Carus, as he put it forward in his work *Vorlesungen über Psychologie* (1831), linked it to the concept of soul and thus for him all sicknesses originated from the "unconscious" which was raised first by him to a concept level.

Kulcsszavak: Carus betegségfogalma, Schelling természetfilozófiája, browniánus orvoslás

Keywords: Carus' sickness concept, Schelling's philosophy of nature, Brownian medicine

1. Carus életművének egységmozzanatai

Carl Gustav Carus (1789–1869) – Magyarországon meglehetősen kevésbé ismert¹ – munkásságát több aspektusból is a korra paradigmatikusan jellemzőnek ítélik a romantika időszakával foglalkozó történeti megközelítések. Önéletírása a korszak kontaktológiájának egyik fontos forrása, a tudománytörténet pedig egyszerre tartja számon őt a szülészet, az összehasonlító anatómia és zootómia nagyhatású művelőjeként, valamint a pszichoanalízis előfutáraként, ám festészete,² továbbá a tájfestészetről szóló elméleti műve kapcsán neve gyakran felbukkan a művészettörténeti és az esztétikai szakirodalomban is.³

Carus életművét, látszólagos heterogenitása ellenére, egy tudatosan kialakított egységes metodológiai hatja át, amelynek kimunkálásában legerőteljesebben a goethei előképeket, mindenekelőtt a metamorfóziselmélet⁴ mintáját követte. Amikor 1828-ban visszatekintett morfológiai vizsgálatai tizennégy éves korszakára (Grosche, 2001: 197), retrospektív módon ő maga helyezte el azt a goethei elvek hatásterében, s ezzel egyszersmind pályájának első periódusát is kijelölte. Goethe szemlélete azonban a későbbiekben, úgynevezett pszichológiai fordulatát követően is fontos viszonyítási pont maradt a számára, s mindemellett a költőfejedelem személyes példát és mintát is jelentett életművének tudatos, önreflexív alakításához. Carus az általa *Lebensbildung*”-ként említett jelenségre, melyet maga is megvalósítani igyekezett, négykötetes önéletírásában (*Lebenserinnerungen und Denkwürdigkeiten*, 1865/66) reflektált részletesebben, másrészt Goethe pályájáról több ízben is átfogó értékelést adott (*Goethe: zu dessen näherem Verständnis*, 1843; *Goethe, dessen Bedeutung für unsere und die kommende Zeit*, 1863).

Bármennyire meghatározóak is voltak a goethei minták Carus számára, kettejük személyes kapcsolatára rányomta bélyegét a weimari klasszika fő reprezentánsának a romantika nemzedékével szembeni idegenkedése. Goethe a carusi fogalmakat „a lélek éjszakai oldalának” felülkerekedéseként értékelte, de ugyanígy nyilatkozott arról a (korábban saját koncepciói beigazolójának vélt) Friedrich Wilhelm Joseph Schellingről is, aki Carus másik – s lélektani fordulatot követően egyre fontosabbá váló – elméleti mintája volt.

Ha keletkezéstörténetük felől közelítünk Carus műveihez, zavarba ejtő sokféleségük mögött kirajzolódik az a korszecifikus jelenségegyüttes, amelyet a tudománytörténeti kutatások a romantikus tudományok kategóriájával ragadtak meg (Jardine, 1991). A következőkben arra keressük választ, hogy maga a carusi életmű mely jellemzői révén sorolható be e tudománytörténeti jelenségbe, továbbá hogy a romantikus tudományok egyik fontos koncepciója, a schellingi természetfilozófia miként befolyásolta Carus

¹ Carusról önálló orvostörténeti cikket egyedül Schultheisz Emil közölt, vö. Carl Gustav Carus művei, *Orvosi Hetilap* (105), 1964/18, 845–847. (Újra kiadva lásd in uő: *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. Budapest–Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1997. Bővítette kiadása 2006-ban jelent meg.) Pléh Csaba pszichológiatörténeti könyvének módosított kiadásában két bevezetőnyi összefoglalás található róla, lásd *A lélektan története*. Budapest, Osiris, 2010, 390.

² Carus festményeinek reprodukcióit lásd <https://reproarte.com/de/kuenstler/all/carl-gustav-carus>.

³ Barasch, Moshe: *Modern Theories of Art: From Winckelmann to Baudelaire*. New York–London, New York University Press, 252–262; Grosche, Stefan (Hg.): „Zarten Seelen ist gar viel gegönnt.“ *Naturwissenschaft und Kunst im Briefwechsel zwischen C. G. Carus und Goethe*. Wallstein, Göttingen, 2001. A magyar szakirodalomban lásd Somhegyi Zoltán „A kifürkészhetetlen Túlnan”. *A tájkép a német romantikában*. Budapest, Vince, 2011, 148–150, 156–159.

⁴ Goethe metamorfózistanáról lásd Olaf Breindbach: Goethe metamorfózistana. In Gurka Dezső (szerk.): *Egymásba tükröződő emberképek. Az emberi test a 18–19. századi medicinában, antropológiában és filozófiában*. Budapest, Gondolat, 2014, 11–38.

fogalmainak kialakulását, illetve hogy a fiziológia és lélektani kutatásai között kontinuitást teremtő betegségfogalom hogyan állt kapcsolatban a filozófus ez irányú elgondolásaival.

Carus morfológiai periódusának meghatározó életrajzi keretét 1815-től, a lipcsei egyetem anatómiai tanszékén eltöltött éveket követően, a drezdai egyetem jelentette, ahol is a szülészeti professzora, majd a szülészeti klinika igazgatója lett, legfontosabb tudományos eredményeit pedig jó néhány Drezdában megírt átfogó monográfia – *Lehrbuch der Zootomie* (1818), *Lehrbuch der Gynäkologie* (1820), *Grundzüge der vergleichenden Anatomie und Physiologie* (1828) – jelezte. Szűkebb tudományterületei, a szülészeti és az összehasonlító anatómia vonatkozásában egyértelműen kimutatható a morfológiai szemlélet közvetlen befolyása. Carus összehasonlító anatómiai vizsgálatai az idegrendszer és a vitális funkciók összefüggéseinek megállapítására irányultak, s e törekvésében – a goethei általános elvek mellett – Karl Friedrich Burdach kutatási eredményei jelentettek számára a kiindulópontot (Poggi, 1994: 149). Ugyancsak a morfológiai szemlélet határozta meg fiziognómia vizsgálódásait is, amelyeket *Grundzüge einer neuen und wissenschaftlich begründeten Cranioscopie (Schädellehre)* című 1841-ben megjelent könyvében ismertetett.⁵

Carus pályáján a húszas évek végétől, pontosabban 1828-as itáliai utazását követően, egy lélektani tematikájú irányváltás figyelhető meg. Ez az áttematizálódás azonban nem volt előzmények nélküli: szülészeti könyveiben a korban szokatlanul nagy szerepet kaptak a lélektani vonatkozások (Schultheisz, 1964: 845–847), sőt ez az aspektus festészetében, illetve az azzal kapcsolatos önreflexióban is jelen voltak, mi több, éppen ez utóbbi területen tett megfigyelései jelentették saját pszichológiai fogalomképzésének egyik legfontosabb kiindulópontját.

Az 1820-as évek végén Carus festészetében is gyökeres változások mentek végbe. Míg korai piktúrájának számos alkotásán Caspar David Friedrich meghatározó témáinak közvetlen átvétele figyelhető meg – így például az *Eldena romjai*, a *Vándor a hegytetőn* és a *Műteremablak* motívumai már-már az utánérzés szintjén jelentek meg ouvre-jében⁶ –, a szubjektív tájfestészet és az objektív tájfestészet fogalmának kialakítása és szembeállítása kapcsán eltávolodott korábbi festői példaképétől. Az egykori mintákkal való szakítás olyannyira radikális volt, hogy *Kilenc levél a tájképfestészetéről (Neun Briefe über Landschaftsmalerei, geschrieben in den Jahren 1815–1824)* című művében említést sem tett Friedrich korszakos munkásságáról, s csak majdnem három évtizeddel későbbi önéletrajzában

⁵ Lásd a „Carl Gustav Carus: Symbolism und Racism” című fejezetet. Gay: *About Face. German Physiognomic Thought from Lavater to Auschwitz*, 151–157.

⁶ Friedrich *Klosterruine Eldena* (1825), *Der Wanderer über dem Nebelmeer* (1818), *Blick aus dem Fenster des Künstlers, rechtes Fenster* (1805/06) képeit rendre lásd a következő honlapokon: <http://www.reisser-kunstpostkarten.de/index.asp?aid=5389>; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caspar_David_Friedrich_-_Der_Wanderer_%C3%BCber_dem_Nebelmeer.jpg; [http://digital.belvedere.at/emuseum/view/objects/asitem/items\\$0040:871](http://digital.belvedere.at/emuseum/view/objects/asitem/items$0040:871). Carus ezen minták nyomán festett képei: *Ruine Eldena mit Hütte im Mondschein* (1819/20), *Wanderer auf Bergeshöh* (1818), *Das Atelierfenster* (1920). A honlapokat lásd https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carl_Gustav_Carus_-_Wanderer_on_the_Mountain.jpg; <http://darkclassics.blogspot.hu/2016/06/carl-gustav-carus-ruins-of-eldena.html>; <http://www.hier-luebeck.de/politik-wirtschaft/carl-gustav-carus-%E2%80%9Edas-atelierfenster%E2%80%9C-gemalde-aus-dem-museum-behnhaus-dragerhaus-in-einer-ausstellung-in-new-york-zu-sehen/>.

adott róla néhány soros értékelést, s még ebben is a nagy festő melankolikus világának pszichológiai szempontú kritikája dominált.⁷

Jól példázza a Carus sokaspektusú tevékenységében érvényesülő egységtendenciákat, hogy a lélektani problematika festészeti munkásságának önreflexióiban, illetve a kilenc éven át íródott – s ennek következtében számos koncepcióváltozást tükröző (Somhegyi, 2012: 285–287.) – *Kilenc levélben* is felmerült, sőt mi több, éppen ott bukkant fel legkorábban. Először 1813-as betegsége, illetve akkori krízise kapcsán érelődött meg benne a felismerés, hogy a goethei értelemben vett életformálás (Lebensgestaltung) elve az alkotómunkára is kiterjeszhető, s a Lipcse melletti Rosenthal-völgyről készített ábrázolást éppen ennek az önterápiának az összefüggésében tartotta kiemelkedő fontosságúnak (Grosche, 2001: 185).⁸ Motívumválasztásaival kapcsolatos további megjegyzéseiből kiderül, hogy életének válságos időszakában – így például kisfiának 1816-ban bekövetkezett halálakor – tudatos önterápiaként fordult az ecsethez – így keletkezett például *Waldeisamkeit* című festménye (Carus, 1865: 169) –, más képeivel kapcsolatban viszont azok keletkezéstörténetének pozitív kontextusát hangsúlyozta, illetve azt, hogy a festmények szemlélése révén képes volt maradéktalanul felidézni egykori érzéseit.

Carus festészetfelfogása több vonatkozásban is új elemekkel bővült a kortárs esztétikai elméletekhez képest. E megközelítés az ábrázolt természet kapcsán is a morfológiai formálódás momentumát helyezi középpontba: „...a tájkép triviális neve már nem tűnhet elegendőnek. Egy másik szót kellene talán keresni és bevezetni, s én ezt javaslom: a föld-élet képe, föld-élet művészete. (Erdlebenbild, Erdlebenkunst)”. (Carus, 1831a: 118) A mű másik szemléleti újdonsága abból adódik, *Kilenc levél* harmadik darabjában a festészet lélektani dimenziója is megjelenik:

*A feltörekvés érzése, a bátorság, a fejlődés, a valódi belső világosság és nyugalom, a hervadás érzése, a szomorúság, érzéketlenség és apátia: ez az a négy stádium, amelyre a kedélyvilág (Gemütsleben), mintegy az eredeti alaphangra, a maga végtelen sokszínűségében visszavezethető.*⁹

A szóban forgó levél következő fejezete – „Az egyes tájlemek kedélyre gyakorolt hatásáról” – már a tájfestészet által leképezett érzésekkel foglalkozik (Carus, 1831a: 50–53).

Carus az önéletrajzában úgy összegezte – a *Kilenc levél* problémafelvetései által prolongált – második pályaszakaszának törekvéseit, hogy a goethei metamorfózistanban megjelenő fejlődéstörténeti elvet kívánta kiterjeszteni a lélektanra (Grosche, 2001: 203), s Olaf Breidbach éppen ebben az értelemben jellemzi pszichológiai megközelítéseit a „lelki élet morfológiája”-ként (Breidbach, 2001: XIV). Carus lélektani tárgyú munkáiban azonban, a goethei fogalom mintaszerepén túl, egyre nagyobb jelentőséget kapott az emberi pszichének

⁷ Mint Radnóti Sándor kiemeli, Friedrich „mélyen poétikus, de némiképp sötét és rideg tájképfestészetét” Carus csupán emlékirataiban említette meg. Vö. „Abschrift der Natur” – a természet másolata, 44.

⁸ A *Frühlingslandschaft im Rosenthal bei Leipzig* (1814) című képet lásd https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carl_Gustav_Carus_-_Fr%C3%BChlingslandschaft_im_Rosenthal_bei_Leipzig.jpg.

⁹ Carus: *Neun Briefe über Landschaftsmalerei, geschrieben in den Jahren 1815–1824*, 46–47. (Azokat a szövegrészleteket, amelyeknél a hivatkozásban, illetve az irodalomjegyzékben nincs a fordító neve feltüntetve, saját fordításomban közlöm. G. D.)

az az elsőként általa leírt többrétegű modellje, amely a tudatos mozzanatok mögött tudattalan tényezők determináló szerepét tételezte fel.

2. A tudattalan fogalmának carusi előképe

Carus széles körű és számos kulturális területre kiterjedő ismertségét jól érzékelteti, hogy műveit Dosztojevszkij is olvasta, sőt 1854-ben a *Psyche* oroszra fordítását fontolgatta, továbbá hogy az első óvodákat létrehozó Friedrich Froebernek, Georg Groddecknek, a pszichoszomatikus orvoslás egyik legelső képviselőjének és a filozófus-grafológus Ludwig Klagesnek egyaránt kedvelt szerzője volt (Bell, 2010: 158).¹⁰

A pszichológiatörténet Carus munkásságának egyes elemeit a tudattalan fogalmának előzményeként tartja számon (Bell, 2010: 208–211), hatásuk ugyanis szövegszerűen is kimutatható az analitikus irányzatnak a kialakulásában. Sigmund Freud, bár könyvtárában megvoltak Carus művei, nem hivatkozott annak írásaira (Storr, 2001: 143), egyes pszichológiatörténészek azonban rokonságot vélnek felfedezni a *Totem és tabu* koncepciója és a 19. századi német szerző biológista felfogása között (Hendrix, 2015: 210). Carl Gustav Jung írásában gyakorta szerepel Carus neve, az életmű összkiadásában összesen huszonhárom helyen.¹¹ Jung a tudattalan fogalmának közvetlen előfutáraként az őt és Eduard Hartmannt, a *Philosophie der Unbewußten* (1869)¹² című könyv szerzőjét jelölte meg,¹³ kiemelve azonban, hogy Freud előtt a fogalom pusztán spekulatív jellegű volt (Jung, 1987: 129, 209).

Carus *Vorlesungen über Psychologie* (1831) című könyvében a tudattalan jelenségét az alvással hozta összefüggésbe, s azt olyan állapotként határozta meg, „amelyben tudat nélküli (bewußtlos) lelkünk sokáig időzik, mielőtt ismét a világ és önmaga tudatára ébredne” (Carus, 1831b: 89). Az egyes ember számára periodikusan ismétlődő processzus másfelől analógiául szolgál a természeti létben megjelenő emberi tudat kifejlődési folyamatának érzékeltetésére, illetve annak bemutatására is, hogy tudat nélküli állapotában az egyén miként kerül újra és újra kapcsolatba azzal az ismeretlen régióval, amelyből maga az emberiség kiemelkedett. A tudat momentumai mögött tehát felsejlik a tudattalan lelki élet (unbewußte Seelenleben) működése (Carus, 1831b: 282, 304).

A tudatos-tudattalan fogalompár be-, illetve levezetésében érvényre jutott tehát Carus (morfológiai korszakában meghatározóvá vált) történeti szemlélete, mi több, a két szféra kapcsolati dinamikáját is a strukturális sajátosságaikból eredeztette. A freudi fordulat legközvetlenebb koncepcionális előzményét az a felismerése képezi, melynek értelmében a tudat jelenségei – a két territórium fejlődéstörténeti kapcsolata miatt – önmagukban nem értelmezhetők.

Carus, a pszichoanalízis későbbi terminológiától eltérően, még nem az Unbewußsein, hanem az Unbewußt szóalakot használta,¹⁴ s a psziché struktúrájának leírása természetesen

¹⁰ Klages saját bevezető tanulmányával ellátva adta ki a *Psychét*. Vö. Carus, Carl Gustav: *Psyche*. Ausgewählt und eingeleitet von Ludwig Klages 1–3. Jena, Diederichs, 1926.

¹¹ Matthew Bell tanulmányában leközölte a Jung-összkiadás vonatkozó oldalszámait. Lásd *Carl Gustav Carus and the science of unconscious*, 158.

¹² Könyvében Hartmann megemlítette Carus nevét, bár kissé szkeptikusan nyilatkozott annak eredményeiről. Hartmann, Eduard: *Philosophie der Unbewußten*. Berlin, Duncker, 1871, 32.

¹³ „Eltékintve Leibniz, Kant, Schelling és Schopenhauer utalásaitól és a Carusnál és Hartmann-nál található filozófiai elgondolásoktól, látható, hogy csak az újabb pszichológia fedezte fel induktív módszereivel a XIX. század vége óta a tudat alapjait, és igazolta tapasztalati módon a tudaton kívüli psziché létét.” Jung: *Aion*, 12.

¹⁴ Köszönettel tartozom Szirmai Imre professzor úrnak, amiért az *Élet – tudomány – történelem* című konferencia keretében megtartott előadásom vitája során felhívta figyelmemet e terminológiai eltérésre. A

még nem egészült ki nála a tudattalan működésének körvonalazásával. A fogalom freudi és jungi tartalmi jegyeinek néhány eleme ugyanakkor már jelen van nála. A *Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele* (1851) című könyvének első oldalán például így foglalja össze a tudattalan (Unbewußt) megismerésben betöltött szerepét:

*A tudatos lélek megismerésének kulcsa a tudattalan tartományában rejlik. Ez a magyarázata annak, miért olyan nehéz, ha nem lehetetlen, legalábbis látszólag, felfogni a lélek rejtélyét. Amennyiben teljességgel lehetetlen volna fellelni a tudattalant a tudatosban, az embernek kétségbe kellene esnie, hiszen nem lehetne biztos benne, hogy valaha is megismerheti-e a lelkét, vagyis szert tehet-e voltaképpen önmismeretre. Amennyiben azonban ez a lehetetlenség csak látszólagos, a lélek tudományának első feladata annak a felderítése, miként képes az emberi lélek leereszkedni ebbe a mélységbe.*¹⁵

Carus – némiképp Jung későbbi modelljének struktúráját előlegezve – a tudattalan három szintjét különböztette meg: az abszolút, a részleges és a relatív tudattalant (das absolut Unbewußte, das partiell Unbewußte, das relativ Unbewußte). Az abszolút tudattalan, amely az élő szervezetek kialakulásával, azaz embrió állapotával áll kapcsolatban, a megismerés számára teljességgel hozzáférhetetlen marad:

*Nála a tudattalan lélek posztulálását az motiválja, hogy pl. az embriológiában az életjelenségek célszerűségét látja. A következőket hirdeti: „A fejlődő állati szervezetek mikroszkopikus vizsgálata a tudományt fontos információkkal látta el, e növekedés hihetetlen sebességéről. Ebből arra következtethetünk, hogy a megnyilvánuló hallatlan erő egy teljességgel tudattalan isteni élet bizonyosága” (Carus, 1846./1970., 29. o.)*¹⁶

Az abszolút tudattalan feltárhatatlanságának tényét Carus az Ízisz fátyla metaforával érzékeltette, amelyet a német romantika szerzői, Novalistól Lorenz Okenig, széles körűen alkalmaztak (Carus, 1926: 67).¹⁷ A tudattalan harmadik szintje, a részleges tudattalan a szervek működéséhez kapcsolódik, míg a relatív tudattalan territóriumát olyan korábban tudatos érzések alkotják, amelyek újra visszakerülhetnek a tudatba (Balmer, 1982: 14).

Carus a részleges tudattalan fogalma révén teremtette meg a feltételeit annak, hogy az általa a tudattalamból eredeztetett betegségek gyógyításában a későbbiekben fiziológiai tényezőknél túli momentumoknak is szerepet tulajdonítson.

3. Carus betegségfogalma a korabeli természetfilozófia kontextusában

Carus orvosi és pszichológiai koncepciói között elsődlegesen az általa kialakított betegségfogalom létesített tartalmi kapcsolatot, s e fogalom révén munkássága beilleszthető a romantikus természetfilozófia tágabb kontextusába is.

továbbiakban a Carus műveiben szereplő „Unbewußt” fogalmat – a hazai gyakorlatnak megfelelően, ám a terminológiai különbséget ehelyt nyomatékosítva – a „tudattalan” terminussal adom vissza. G. D.

¹⁵ Carus: *Psyche*, I. oldal, Idézi Doorman: *A romantikus rend*, 33. Fordította Balogh Tamás és Fenyes Miklós.

¹⁶ Pléh Csaba: *A lélektan története*, 390. Pléh Csaba fordítása.

¹⁷ Az Ízisz-metafora korabeli jelentésváltozásairól lásd Gurka Dezső: Segner János András munkásságának kanti recepciója. In uő (szerk.) *Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*. Budapest, Gondolat, 2016, 110–114.

A carusi betegségfogalom elsődleges újdonságát a korabeli klinikum szempontjából éppen az adja, hogy referenciáját nem pusztán a fiziológiai folyamatok képezik, vagy ahogyan azt *Vorlesungen über Psychologie* (1831) című művében kifejtette, a betegség részben a tudattalanból eredeztethető, minden betegségnek van ugyanis tudattalan összetevője, így „nem lehetséges olyan betegség, amely kizárólag a tudatos lélekben gyökerezne” (Carus, 1926: 432). Mindebből adódóan a lelki tényezők mind az orvos gyógyító tevékenységének, mind pedig az egyes egyén önreflexióinak mellözhetetlen elemei.

Míg az előbbi konzekvenciát orvosi tapasztalataiból vonta le, az egészségnek és betegségnek az emberi élet megformálása szempontjából történő értelmezése jobbra kortárs analógiákon alapult. Ginekológiai tankönyvében kiemelte „a lélek tevékenységének” fontosságát a szülés során (Carus, 1852: 138). Carus az élet jelenségét ugyanakkor nem pusztán a praktikum felől közelítette, hanem olyan műalkotásnak (Kunstwerk) tekintette, amelyhez az egészség és a betegség is hozzátartozik (Carus, 1848: 62). 1843-as művének (*Einige Wort über das Verhältnis der Kunst krank zu sein zur Kunst gesund zu werden*) megfogalmazásában az élet művészet (Lebenkunst): „Az a művészet, mellyel egy szép emberi élet tisztává és nemessé emelhető, továbbá a valódi belső boldogság, s a személyiség magasabb, belső fejlődése végbevihető és lezárható” (Carus, 1843: 15). Ezek mögött a tudatosság mozzanatát előtérbe állító fogalmak mögött fölsejlik a goethei életformálás (Lebensgestaltung) mintája, másrészt pedig azon kortárs orvosi teóriáknak a hatása is, amelyek a betegség, illetve a gyógyítás kapcsán a lélektani tényezők fontosságát hangsúlyozták. (Ezek közé tartozik – a Carus által hivatkozott (Carus, 1831b: 235) – Johann Christian August Heinroth pszichoszomatikus szemlélete, valamint Karl Eberhard Schellingnek, a filozófus öccsének a beteg-orvos viszony dinamizmusát leíró elmélete.)

Carus szemléletét másfelől filozófiai hatások, elsődlegesen Friedrich Wilhelm Joseph Schelling teóriái alakították: *Zwölf Briefe über das Erdleben* (1831) című írásának élettani aspektusú gondolatait például a filozófus (*Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* című 1799-es művében kifejtett) organizmus-felfogása befolyásolta, a *Briefe über Landschaftsmalerei* esztétikai koncepciója mögött pedig a *Von der Weltseele* (1798) gondolati háttere mutatható ki (Hehler, 1993: 107–139). Maga a carusi betegségfogalom sem csupán az experimentális gyakorlat, hanem jelentős részben éppen a schellingi spekulatív természetfilozófia hatása nyomán bontakozott ki.

A betegség a szaktudományos értelmezéseken túlmutató fogalomként először Schelling 1804 és 1809 között keletkezett műveiben kapott hangsúlyt, és tett szert széleskörű ismertségre. A betegség nála – lévén hogy a browniánus metódus elemeit integrálta filozófiájába (Gurka, 2011: 17–34) – egyfajta aszimmetriát jelent, vagyis az organizmus egyensúlyának megbomlását (Schelling, 1985: 896). Carus a betegségfogalmának jelentős különbsége s egyszersmind újdonsága abból következik, hogy azt nem csupán fiziológiai értelemben alkalmazta, hanem kiterjesztette a tudatos és tudattalan dinamikájára is.

Ugyancsak Schelling hatását tükrözi a betegségnek a „Lebenkunst” elemeként történő felfogása is. A *Stuttgarter magánelőadások* (1810) gondolatmenetében a betegség, a tévedés és a rossz egy jelenségcsoportot képez a filozófus számára – „a betegség, a tévedés és a rossz mindig a viszonylagos nem-létezőnek a létezőre való kiáradásából ered” (Schelling, 2007: 48) – s közös sajátosságuk az, hogy nem pusztán negatívumként, hanem a létezés irányába való elmozdulás ösztönzőiként szerepelnek (Schelling, 2007: 50).

Carus munkássága nem csupán fogalmi korrespondenciái okán kapcsolódik a schellingi természetfilozófia hatástörténetéhez, de életművének értékelése is összefonódott a

szóban forgó irányzat megítélésével. Számos tudományos és művészeti részterületre kiterjedő munkásságának történeti interpretációja kapcsán gyakorta felmerül az ellentmondás – mely persze a romantikus tudományok kritikus megközelítéseiben általánosan jellemző –, hogy míg egyes gondolatait mai szaktudományos elméletek előképének tartják, más felvetéseit (sőt olykor az életmű egészét) az irracionális spekulációk körébe sorolják. E dichotómia leginkább akkor áll elő, amikor a pozitívizmus korszakától kezdődően egyre élesebb határokkal elkülönülő diszciplínák aspektusából próbálják megítélni élet- és orvostudományi, vagy éppen esztétikai műveit, illetve azt a tudományfejlődési periódust, amelyben a filozófia nem vált még el teljesen a természettudományoktól, mi több, a schellingi természetfilozófia a 18. század utolsó éveitől egészen 1840-ig terjedően az élettudományok és a medicina egyik fontos argumentációs bázisát képezte.

Carus sokoldalú munkássága tehát nem értelmezhető a romantikus tudományok jelenségétől, illetve a schellingi természetfilozófia hatásrendszerétől függetlenül, életműve. ugyanakkor viszont a romantika korának azon teljesítményei közé tartozik, amelyek spekulatív elemeikkel együtt is tartósbefolyást tudtak gyakorolni a későbbi időszakok szaktudományaira.

Irodalom

BALMER, Heinrich: (Herausgeber): *Geschichte der Psychologie 2. Entwicklungslinien zur wissenschaftlichen Psychologie*. Weinheim–Basel, Beltz, 1982.

BARASCH, Moshe: *Modern Theories of Art: From Winckelmann to Baudelaire 1*. New York–London, New York University Press, 1990.

BELL, Mathew: Carl Gustav Carus and the science of unconscious. In Nicholls, Angus – Liebscher, Martin (ed.): *Thinking the Unconscious. Nineteenth-Century German Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 156–172.
<http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511712272.007>

BREIDBACH, Olaf: Einleitung, in Carl Gustav Carus: *Lehrbuch der Zootomie. Gesammte Schriften 1*. Hildesheim–Zürich–New York, Olms–Weidmann, 2009, V–XXIV.

BREIDBACH, Olaf: Goethe metamorfózistana. In Gurka Dezső (szerk.): *Egymásba tükröződő emberképek. Az emberi test a 18–19. századi medicinában, antropológiában és filozófiában*. Budapest, Gondolat, 2014, 11–38. Fordította Gurka Dezső.

CARUS, Carl Gustav: *Neun Briefe über Landschaftsmalerei, geschrieben in den Jahren 1815–1824*. Leipzig, Fleischer, 1831a.

CARUS, Carl Gustav: *Vorlesungen über Psychologie, gehalten im Winter 1829–30 zu Dresden*. Leipzig, Fleischer, 1831b. <http://dx.doi.org/10.2307/40047537>

CARUS, Carl Gustav: *Einige Wort über das Verhältnis der Kunst krank zu sein zur Kunst gesund zu werden*. Leipzig, Weichardt, 1843.

CARUS, Carl Gustav: *Mnemosyne. Blätter aus Gedenk- und Tagebüchern*. Pforzheim, Flammer und Hoffmann, 1848.

CARUS, Carl Gustav: *Lehrbuch der Gynäkologie 2*. Leipzig, Fleischer, 1852.

CARUS, Carl Gustav: *Lebenserinnerungen und Denkwürdigkeiten I*. Leipzig, Brockhaus, 1865.

CARUS, Carl Gustav: *Psyche 1–3*. Ausgewählt und eingeleitet von Ludwig Klages. Jena, Diederichs, 1926.

DOORMAN, Maarten: *A romantikus rend*. Budapest, Typotex, 2006. Fordította Balogh Tamás és Fenyves Miklós.

GAY, Richard T.: *About Face. German Physiognomic Thought from Lavater to Auschwitz*. Detroit, Wayne State University Press, 2004.

GROSCHE, Stefan (Hg.): „Zarten Seelen ist gar viel gegönnt.“ *Naturwissenschaft und Kunst im Briefwechsel zwischen C. G. Carus und Goethe*. Göttingen, Wallstein, 2001.

GURKA Dezső: Schelling életrajzának és filozófiájának browniánus relációi, *Kaleidoscope* (2), 2011/3, 17–34.

GURKA, Dezső: Segner János András munkásságának kanti recepciója. In uő (szerk.) *Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*. Budapest, Gondolat, 2016, 95–115.

HARTMANN, Eduard: *Philosophie der Unbewußten*. Berlin, Duncker, 1871.

HEHLER, Diana: Carl Gustav Carus: Briefe über Landschaftsmalerei und die frühromantische Theorie, *Athenaeum* (3), 1993, 107–139.

HENDRIX, John Shannon: *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis*. New York, Palgrave Macmillan, 2015.

JARDINE, Nicholas: *The Scenes of Inquiry. On the Reality of Questions in the Sciences*. Oxford, Clarendon, 1991.

JUNG, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest, Európa, 1987.

JUNG, Carl Gustav: *Aion. Adalékok a mély-én jelképiségéhez*. Budapest, Akadémiai, 1993.

PLÉH Csaba: *A lélektan története*. Budapest, Osiris, 2010.

POGGI, Stefano: Neurology and Biology in the Romantic age in Germany. In Poggi, Stefano – Bossi, Maurizio (ed.): *Romanticism in Science. Science in Europe, 1790–1840*. Dordrecht, Kluwer, 1994, 143–160.

RADNÓTI Sándor: „Abschrift der Natur”, *Magyar Filozófiai Szemle* (58), 2014/3, 35–51.
SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: Az akadémiai stúdiumok módszeréről, *Magyar Filozófiai Szemle* (29), 1985/ 5–6, 815–905. Fordította Révai Gábor.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *Stuttgarter magánelőadások*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007. Fordította Weiss János.

SCHULTEISZ Emil: Carl Gustav Carus művei, *Orvosi Hetilap* (105), 1964/18, 845–847. Újraközölve in SCHULTEISZ Emil: *Az orvoslás kultúrtörténete*. Budapest–Piliscsaba, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 1997, 288–291.

SOMHEGYI Zoltán: „A kifürkészhetetlen Túlnan”. *A tájkép a német romantikában*. Budapest, Vince, 2011.

SOMHEGYI Zoltán: Carl Gustav Carus – művészet és tudomány közt. In Gurka Dezső (szerk.): *Tudósok a megismerés színterein. A romantikus tudományok és a 18–19. századi tudóssztereotípiák*. Budapest, Gondolat, 2012, 281–290.

STORR, Anthony: *Freud. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2001.